

Л.М.Корнієнко

Л.М.Корниенко

L.M.Korniienko

Сумський національний аграрний університет

Сумский национальный аграрный университет

Sumy National Agrarian University

**МОВА У ФОРМУВАННІ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ.
ЯЗЫК В ФОРМИРОВАНИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
ЛИЧНОСТИ.
LANGUAGE IN FORMATION OF A PERSONALITY ETHNIC
IDENTITY**

Анотація. У статті аналізується роль і значення мови у формуванні етнічної ідентичності особистості. Феномен мови розглядається через призму понять інформації: діахронної та синхронної, як універсальна сигніфікативна система.

Для аналізу використовується поняття мовної картини світу, яка на думку авторів має велике значення як у формуванні етнічної ідентичної особистості, так і у збереженні своєї самобутності кожним етносом.

Аннотация. В статье анализируется роль и значение языка в формировании этнической идентичности личности. Феномен языка рассматривается через призму понятий информации: диахронной и синхронной, как универсальная сигнификативная система.

В анализе используется понятие языковой картины мира, которая, по мнению авторов, имеет большое значение как для формирования этнической идентичности, так и для сохранения их идентичности каждой этнической группой.

Abstract. . The article analyzes the role and the meaning of a language in the formation of the ethnic identity of the individual. The phenomenon of the language is considered through the prism of concepts of information. The language is stated to be the most universal syndicative system that integrates into a conceptual system of speech, writing, etc. ethnic worldview in the form of the universal. Language is a means of identification for those who own it, and hence a system of symbols, values around which the human community is consolidated, with clearly distinct, unique features that are unique to it. The analysis uses the notion of a linguistic picture of the world, which in the opinion of the authors is of great importance

both in the formation of an ethnic identical personality, and in preserving their identity by each ethnic group. The authors share the position of V. Humboldt about the language, which confirms the fact that the language is not a passive body serving for the materialization of thought, but it is an active beginning as for the mental activity of people, and therefore, in relation to their vision. of the world, that is, "language is not a product of activity (Ergon), but activity (Energeia)"

Ключові слова: культура, інформація, мова, етнос, мовна картина світу.

Ключевые слова: культура, информация, язык, этнос, языковая картина мира

Key words: culture, information, language, ethnos, linguistic picture of the world.

Постановка проблеми. Проблема етнічної ідентичності у межах молоді демократичної та незалежної держави — України — є на сьогодні надзвичайно актуальною. Як важливий компонент соціальної ідентичності особистості, що відноситься до сфери усвідомлення, оцінювання та переживання своєї приналежності до певної етнічної спільноти, етнічну ідентичність можна розглядати як силу, що здатна об'єднати всіх представників цієї спільноти у єдине ціле, мотивувати їх на досягнення соціальнозначимих цілей та сприяти культурному, інтелектуальному й економічному розвитку нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «ідентичність» у науці є достатньо новим. У зарубіжній науковій думці воно утвердилось лише з другої половини ХХ століття, а у вітчизняній – тільки в 90-х роках минулого століття. Проблема формування етнічної, національної ідентичності досліджується в творах іноземних суспільствознавців (Б.Андерсона, Ф.Гекмана, Ф.Гелнера, К. Дойча, Е.Сміта, Р. Шпорлюка), вітчизняних мислителів (Л.Шкляра, В.Євтуха, Ю.Римаренка, П.Гнатенка, В. Ішука, Г.Касьянова), які в своїх дослідженнях розглядають чинник мови, як один із ключових у цьому складному процесі.

Оскільки у статті як ключове, використовується поняття «мовна картина світу» автори проаналізували дослідження з цього питання як зарубіжних мислителів (В. Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е Сепіра, Б. Уорфа, Ф. Бобаса,¹ Г.Вежбицької, М. Хайдеггера, Г.Гачева, О. Шмельова, Г. Рамішвілі) так і вітчизняних (О.Потебні, В. Жайворонока, О. Селіванової, В. Ужченко, С.Здіорука та ін.).

Складність проблеми у тому, що вона знаходиться на межі філософії, лінгвістики та етнолінгвістики.

Мета статті дослідити з філософсько-лінгвістичних позицій чинник мови у формуванні етнічної ідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. Національна культура, яка починається з фольклору і сягає вищих взірців національного духу, є важливим елементом механізму формування людини, її національної свідомості.

Об'єктивні характеристики національного буття “входять” в особистість головним чином через духовне життя, культуру, психологію нації. Поза культурою, відповідних установок і ціннісних орієнтацій зв'язок

особистості з нацією неможливий. Зв'язуючи особистість з нацією, культура формує в людині сукупність особливостей і рис, які є уособленням її внутрішньої національної своєрідності.

Формуючи національну визначеність особистості, культура виявляє по відношенню до неї соціально-етнічну функцію [4,133]. Остання не є щось самодостатнє. Етнічна функція, яка виражає етнодиференціюючі якості національної культури, органічно поєднана з основними функціями культури - нормативною, сигнікативною, комунікативною. Саме через ці функції культура забезпечує соціальне і національне наслідування, втягуючи індивідів в орбіту національних традицій, формування в них національних особливостей.

Оскільки відношення, які складаються між людьми - екологічні, соціальні, політичні і т.д. - виражаються у формі певної інформації, то механізм існування національних спільнот, їх просторова стабільність, часова спадкоємність базується на зв'язках, що можуть бути описані в поняттях інформації. При цьому відрізняються два взаємозв'язаних потоки інформації: діахронний (між поколіннями), який виражає всю соціально-культурну традицію народу, що передається від покоління до покоління, і забезпечує етнічну (національну) спадкоємність, тобто існування етносу в часі і синхронний (всередені покоління в межах певної території), який виражає певні існуючі і просторово організовані зв'язки національної спільноти, стабілізує етнос у просторі. Обидва ці потоки в єдності забезпечують стабільність, стійкість національної спільноти як у просторовому, так і в часовому відношеннях.

Ясно, що на інформаційних зв'язках засновані не лише етнічні спільноти, а й спільноти, які задовольняють ті або інші потреби людей: релігійні, професійні, аматорські і т.д. Але якщо для останніх спільнот, які існують у соціальному просторі, найбільш важливим є горизонтальні - синхронні зв'язки, то для відтворення етносів, які існують не лише в соціальному просторі, а й у часовому вимірі, життєво необхідними є "вертикальні" діахронні зв'язки.

До діахронної інформації, на думку С.Арутюнова, належить вся культурна традиція народу, його творча спадщина, яка передається з покоління у покоління у словесній (усній або писемно-літературній), а також у матеріально-образотворчій формі. Наявністю цих безпосередніх діахронних інформаційних зв'язків між поколіннями етносу, які послідовно змінюють одне одного, обумовлена його спадкоємність і стабілізація в часі, передача етнічної традиції протягом віків [1,21].

Але особлива етноінтегруюча роль, яку виконує культура в її сигніфікативному семантичному аспекті, на нашу думку, забезпечує не лише діахронні, але й синхронні зв'язки з нацією. Кожна особистість в силу своєї національної належності є центром перетину синхронних та діахронних соціально-культурних національних зв'язків, живим згустком як історично накопичених цінностей і норм національної культури, так і нових національних форм, символів і традицій культури.

Як відомо, універсальною сигніфікативною системою є мова, хоча, звісно, це далеко не єдина система, яка має інформаційне етнічне значення. Це й архітектурні особливості житла, характер і спосіб приготування страв, танцювально-музикальна і вся святково-естетична сфера соціокультурного буття нації. У сукупності вони несуть етнічну інформацію, безпосередньо проявляючись у способі життєдіяльності. Мова, в даному випадку - це найбільш універсальна сигніфікативна система, яка інтегрує у понятійно-образній системі мовлення, письма і т.д. етнічне світосприймання у формі загального. У цьому відношенні мова, яка не є єдиним репрезентантом етнічного, може відігравати роль універсальної ознаки, так як у мовній формі національна культура представлена у своїй загальності, а не тільки конкретності. Скажімо, у наш час масових комунікацій та інших глобальних процесів, які ведуть до втрати самобутності національних культурних рис у побуті і на виробництві, дуже часто функцію національно-культурної ідентифікації виконує саме мова. Це відбувається в силу специфіки мовної форми - вона матеріальна та ідеальна, абстрактна і конкретна, образна і раціональна одночасно. За такою синтетичністю функціональних можливостей, як на нашу думку, не може конкурувати з мовою ніякий інший елемент національної культури.

Говорячи про комунікативну функцію мови, суть якої в тому, що вона є засобом спілкування, слід зазначити, що вона є засобом спілкування для тих, хто нею володіє. "Тільки для них вона є засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти. Ця ідентифікація виявляється і в часовому, і в просторовому вимірах. Ми відчуваємо свою спільність із тими, хто жили задовго до нас, і житимуть після нас, і з тими, що живуть далеко від нас, в інших краях"[7,57].

У зв'язку з тим, що проблема мови час від часу стає чи не найголовнішою в дискусіях по всьому спектру міжнародних відносин, хотілося б звернути увагу на одну обставину. Полемісти впадають, як правило, в одну із крайностей, або абсолютизуючи значення мономовної орієнтації, або, м'яко кажучи, не дооцінюючи її, зсилаючись при цьому на пріоритет прав особистості по відношенню до суспільства, держави, нації. Питання переводиться, як правило, в площину відношення прав нації і прав особистості. Звичайно протиставлення одне одному, скажімо по принципу пріоритетності прав особистості перед правом нації безплідне, і крім поглиблення колізій ні до чого не приведе, у всякому випадку на даному історичному етапі цивілізації. Але якщо особистість наділяється всіма правами суверенного суб'єкта, то чому вона не повинна корегувати свою свідомість, свою поведінку з тією об'єктивною реальністю, яка закладена в аналогічному об'ємі прав кожного народу і нації, втілювати своє, не менш законне право на життя як соціального суб'єкту. У суспільстві, існуючому на базі певної спільності, у тому числі мовної, завжди були, і, ймовірно, будуть елементи примусу тому, що воля суспільства ніколи не співпадала і не співпадає з індивідуальною волею, а як на думку представників Франкфуртської школи, то вся культура, вся людська цивілізація взагалі є

“репресивною” щодо вільного вияву рис людської особистості. Те, що до гармонії їх прямувати необхідно, є безперечним. Врешті-решт, така гуманістична місія, як виховання дитини, її освіта, також є певне насилля досвіду старшого покоління над “підростаючою душею” немовляти. І які тут виникають педагогічні, етичні, психологічні труднощі, добре відомо. Процес первинної соціалізації - це завжди певний примус і насильство. Тому у цьому відношенні повинен бути все таки пріоритет мовної культури етносу. Врешті-решт, це єдина форма етнокультурного відтворення, і турботу за її реалізацію повинна взяти на себе держава. Іншого способу, окрім освіти і спілкування, людська культура не винайшла, а генетично, як відомо, мова не передається. Безумовно, тут є дуже слушним зауваження П. Демчука, що «потрібно чітко розрізнити, де йдеться про вільний і рівноправний розвиток усіх мов, а де про державну мову» [5,25].

Хотілося б підкреслити й інший аспект цього питання, пов'язаний з утворенням того, що у науковій літературі прийнято називати “мовною картиною світу”. Як відомо, поняття «мовна картина світу» бере початок з одного боку від ідей видатного німецького філософа мови Вільгельма фон Гумбольдта, з іншого боку, від так званої гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра - Уорфа. Ми звертаємося до гумбольдтіанської мовної теорії як однієї з найпродуктивніших в філософському описі мови. За Гумбольдтом, мовна картина світу є способом національної репрезентації образу об'єктивної дійсності в мовній свідомості будь-якого народу. Гумбольдт спираючись на ключовий принцип філософії І.Канта і в цілому німецької класичної філософії про активність суб'єкту, формулює дуже важливу з методологічної точки зору ідею у підході до вивчення мови. Ця ідея полягає в тому, що мова є не пасивним органом, що служить для матеріалізації думки, а є активним початком по відношенню до розумової діяльності того чи іншого народу, а отже, і по відношенню до його бачення світу, тобто «мова не є продуктом діяльності (Ergon), а діяльність (Energeia)» [3, 70].

Ця картина формується різними сферами життя і умовами життєдіяльності людей. Відмінності ландшафту, рослинного і тваринного світу сприяли тому, що в коло життєвих інтересів певного народу були включені об'єкти дійсності, які мало важили для іншого, або й зовсім були йому невідомі. Зрозуміло, що наприклад, для народу осілого, землеробського, найважливішими цінностями є земля, її родючість, тоді як для кочівника - худоба, пасовища і т. ін. Будь-який елемент дійсності, освоєний у процесі людської діяльності, стаючи елементом певної культури, набуває значення для окремої соціальної спільноти, а також окремої особи - члена цієї спільноти. Ці відмінності знаходять відображення у мові. Адже картина світу являє собою систему символів, вписаних у контекст тієї природньо-історичної стихії, у лоні якої вони народились як “звуковий ряд”, якщо скористатися визначенням Г.Гачева. Ось як він, працюючи над доказом органічного зв'язку мови як феномену культури з природньо-географічним простором землі, бачить цей зв'язок: “Що є, власне сенс? Це зв'язок з ним. З

чим же зв'язок у звуків мови? А з національною природою, що утворює простір природної акустики, яка в горах інша, чим у лісах або в степу. І як тіла різних рас і народів адекватні місцевій природі, як етнос - по космосу, - чи так вже алогічно допустити, що і звуки, які утворюють плоть - тіло мови, в резонансі знаходяться зі складом національної природи? [2,353-354]. Таким чином, тут розширюються рамки етнічної функції мови - це вже не просто засіб комунікації, в якості якого може виступити люба штучна мова, а щось більше, яке ув'язує етнічний побут з природньо-історичним буттям етносу.

Кожен народ-носій певної мови, має свою мовну картину світу - вироблені віками, в процесі практичного освоєння дійсності, уявлення людини про світ, її досвід, фіксовані на відміну від теоретичного знання не в яких-небудь систематично викладених і впорядкованих джерел, а безпосередньо в живій мові етносу, у вигляді усталених словесних форм, ідіом, зворотів, образів фольклору, символів тощо. Мовні картини світу різних народів відрізняються через відмінності в ієрархії цінностей, які в них зафіксовані. Відомо, що у мові ескімосів існує декілька різних понять снігу, а в деяких народів Африки, які не займались обробкою металу, для визначення будь-якого металевого предмету існує лише одне слово. В українській картині світу, наприклад, земля ототожнюється з образом матері-годувальниці: "мати сира земля".

"Мова є своєрідна загальна теорія, що описує і пояснює оточуючу дійсність. За допомогою неї людині задається початкова класифікація і осмислення явищ природи і суспільства, причому все це здійснюється в значній мірі без суб'єктивно-особистісних переваг і обумовлюється загальною для неї з іншими людьми умовою - бути носієм певної мови"[9, 215]. Мова засвоєна людиною в дитинстві, набуває для людини унікального значення, її називають рідною.

Засвоєння лексики відбувається асоціативно-ситуативним чином. Кожен предмет дійсності для дитини отримує назву (номінативна функція мови). Але мовна картина світу не є застиглою номенклатурою. Зв'язок слів з нелінгвістичною реальністю відбувається як за рахунок співвідношення деяких мовних одиниць з об'єктами реальної дійсності, так і завдяки зв'язкам слів всередині мови як цілісної системи. Діти в процесі оволодіння мовою засвоюють не лише назви предметів, дій, а й їх етнічно-соціальне значення. Це відбувається завдяки накладенню мовної картини світу певного народу на дійсність і асоціювання смислових одиниць із зовнішніми об'єктами. Розкриваючи перед дитиною світ свого народу, дорослі методами табування та популяризації і заохочення певних дій, вчинків розвивають у дитині те чи інше ставлення до об'єктів реального світу [6,101]. Знайомство дитини з лексичним матеріалом відбувається як засвоєння ціннісно-світоглядних координат. На цьому етапі інтерпретація світу відбувається алогічно за типом міфічно-образного способу мислення, з застосуванням бінарних позицій типу "вірно-невірно", "добре-погано" і т.ін.

Пізніше людина засвоює і понятійно-логічний спосіб. Ті особливості, які обумовили ту чи іншу ієрархію цінностей у мовній картині світу певного

народу, трансформувались у ній у ті чи інші зв'язки між словами, у певне ціннісне забарвлення понять живої, буденної мови. Засвоєння їх людиною сприяє, поряд з іншими невербальними формами, такими, як обряд, ритуал тощо, утворенню того специфічного стереотипу поведінки, яким і характеризується представник певного етносу. Так, показуючи значне місце краси в духовності українського народу, Євген Маланюк пише: “У якого іншого з сучасних нам народів вживається, наприклад, слово “гарний” не в значенні лише “красний”, а в значенні внутрішньої якості, доброти, вартості (“гарна людина”, “гарний врожай”, “гарна пшениця”)?... “Негарний вчинок”, або “негарне поступовання” - вирази, які свідчать, що естетика і тут є ніби критерієм етики”[8,18]. У повсякденній діяльності у людей визріває практичне знання того, які явища корисні, а які шкідливі навіть небезпечні, що фіксується у мовній картині світу. Це є результатом багаточисельних елементарних індукцій, що здійснювалися протягом багатовікової історії етносу.

Висновки. Отже, мова є засобом ідентифікації для тих, хто володіє нею, а значить, і системою символів, значень, цінностей, навколо яких консолідується людська спільнота, з чітко вираженими, неповторними ознаками, що властиві тільки їй. Через мову відбувається засвоєння кожною людиною культури свого народу і естафета духовних цінностей від покоління до покоління. Пізнаючи мову свого народу, людина прилучається до джерел неповторної духовності нації, з часом стає її носієм і навіть творцем.

Але важко погодитися з категоричним твердженням, що знання мови - “надійний показник реального, а не лише декларованого патріотизму”[7,62]. Мова є не тільки елементом культури, через який людина засвоює цінності своєї нації, мова сама є цінністю, структурним елементом національної самосвідомості. Саме будучи сама цінністю, вона може бути засобом входження у світ цінностей національної культури. Але для цього мова, як і культура в цілому повинна відповідати вимогам часу, реальним умовам життя народу та рівню духовних запитів людей. Існуючи в контексті відповідного соціуму, етнокультурна традиція покликана забезпечити своїм adeptам вибір оптимальних “відгуків” на “виклики” обставин, що змінюються, та адекватних внутрішнім запитам форм творчої самореалізації окремих осіб. Коли ці умови не задовольняються, спостерігається криза національної культури, яку можуть поглиблювати різноманітні зовнішні обставини. Але головна причина кризи певної національно-культурної традиції полягає в тому, що ціннісні орієнтири, які складають її тло та спрямовують творчий пошук, не відповідають особистим духовним прагненням людей, їх творчим інтенціям, які безумовно, пов'язані із реальними умовами суспільно-історичного життя.

Що стосується мови, то вже згадувалася її номінативна функція, коли номінативними одиницями (словами та сталими словосполученнями), як мозаїкою покрита вся реальність. Наявність у мові, з тих чи інших причин великих прогалин, лакунів, незаповнених ділянок, змушує особистість, народ

дивитись на світ чужими очима, порушує національну цілісність духовної культури. Найчастіше це трапляється з “непрестижними” мовами, які не мали можливості лінгвалізувати певні сфери пізнання і діяльності людини, лінгвалізовані “престижними” мовами. Мова йде передусім про сферу науки, техніки, виробництва, соціально-економічних відносин тощо.

Культура живе через вільну творчість окремих осіб, які неминуче мають долати її власні традиції. Тому сьогодні мова має йти не про “культурне відродження” в Україні, а про всебічне кардинальне оновлення і перетворення української культури у відповідності з духовними потребами людини постіндустріального, посттоталітарного суспільства.